

4

Messiaans-Joodse
Bijbeluitleggers

10

'Ontjoodste'
Jezus?

12

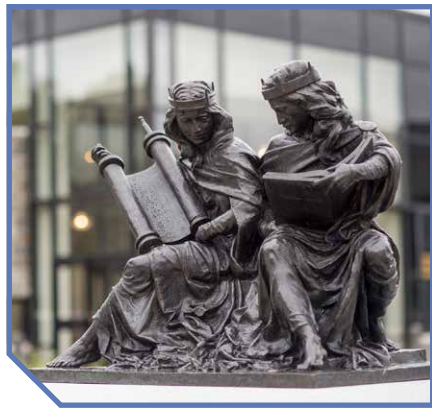
Spreeken met
twee woorden

jaargang 71
nummer 1
januari 2026

Israëlmagazine

verbonden

Bij de foto op de voorpagina:

Joshua Koffman maakte deze beeldengroep: *Synagoga and Ecclesia in our time*. 'Vrouwe Synagoge en Vrouwe Kerk' zitten zij aan zij, naar elkaar en elkaars Heilige Schrift toegekeerd. In *our time* verwijst naar *Nostra Aetate*, een heel belangrijke verklaring van de Rooms Katholieke Kerk aangaande Israël en het jodendom (1965). Daarin wordt de vervangingstheologie afgewezen, de blijvende betekenis van het jodendom erkend, en elke vorm van antisemitisme veroordeeld. Een ommekeer van hoe de kerk in eerdere tijden tegen het jodendom aankeek – en wat is vastgelegd in veel beelden van een glorieuze Ecclesia en een ellendige, geblinddoekte Synagoga (meer hierover: www.kerkenisrael.nl/synagoga-en-ecclesia).

Verbonden is een uitgave van het deputaatschap Kerk en Israël van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. Aan Verbonden ligt de visie ten grondslag dat kerk en Israël diep en voorgoed verbonden zijn. Het blad biedt bezinning op kerk, Israël en jodendom en de ontmoeting hiertussen. Het deputaatschap is een van de partners in het Centrum voor Israël Studies (CIS). Een door het CIS uitgezonden Israëlconsulent geeft in Jeruzalem gestalte aan deze ontmoeting en doet hiervan in Verbonden geregeld verslag.

inhoud

Aliya	3
Messiaans-Joodse Bijbeluitleg als inspiratiebron	4
Begin van een nieuw tijdperk	6
Boekentip	7
Zachtmoedigen erven de aarde	8
Onze Vader...	10
Verbonden door de vloed	11
Met twee woorden spreken	12

Wees niet als dienaren die hun meester dienen met het oog op beloning, maar wees als dienaren die hun meester dienen zonder het oogmerk beloond te worden, en laat ontzag voor de Hemel [voor God] op jullie zijn.

Antigonos uit Socho
(ongeveer 200-170 voor Chr.? – *Pirke Avot* 1,3)

colofon

Commissie van redactie: ds. A. Brons, drs. L. van Dalen, dr. C.M. van Driel, dr. A.J. den Heijer
Eindredacteur: C.M. van Driel, e-mail: cmvdriel@solcon.nl
Website: www.kerkenisrael.nl
Contact deputaten Kerk en Israël: e-mail: info@kerkenisrael.nl
Administratieadres: Landelijk kerkelijk bureau van de Chr. Geref. Kerken, Ghandistraat 2, 3902 KD Veenendaal, Postbus 334, 3900 AH Veenendaal, tel.: (0318) 582350 fax (0318) 582351, e-mail: adressenbeheer@cgk.nl
Penningmeester: ds. N. Vennik, e-mail: penningmeester@kerkenisrael.nl, tel.: (0416) 85 12 96, Bankrekeningnummer: NL19 INGB 0000 3652 71, t.n.v. Dep. Kerk & Israël Chr. Geref. Kerken te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester, hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.

reflectie

Lieuwejan van Dalen

Aliya

Eind november vond er in Ramla, ten oosten van Tel Aviv, een grootscheepse oefening plaats. Tientallen ambtenaren deden mee aan deze gebeurtenis. Wat werd er precies geoefend? Hoe de immigratiedienst moet dealen met een enorme toestroom van Joden, als die op stel en sprong naar Israël zouden komen.

Ongeveer 100 vertegenwoordigers van verschillende ministeries, non-profitorganisaties en overheidsdiensten kwamen bijeen voor een dag vol rollenspellen en simulaties ter voorbereiding op een massale immigratie. Deze oefening was bedoeld om de paraatheid van het land te onderzoeken en strategische voorbereidingen te treffen voor een situatie waarin twee weken lang elke dag zo'n 800 mensen immigreren, waardoor in korte tijd meer dan 10.000 mensen naar Israël zouden komen.

Reëel

Nu heeft Israël al decennia lang ervaring opgedaan met de toestroom van immigranten uit heel de wereld. In het verleden waren er 'immigratiepieken' waardoor het Israëlische asielsysteem al flink op de proef werd gesteld. Maar deze oefening was gericht op een enorme en acute toestroom. Voor Israël is zo'n scenario blijkbaar reëel. De leider van deze oefening, Avichai Kahana, directeur van het Israëlische Ministerie van Immigratie en Integratie, zei hierover tegen *The Times of Israel* (27/11/2025): 'Dit is een extreem scenario, maar het is geen apocalyptisch scenario. Het is een scenario dat zich elk moment in de nabije toekomst kan voordoen, en we willen voorbereid zijn.'

Chaos

Stel dat een land ergens ter wereld plotseling ten prooi valt aan totale chaos. Een enorme terroristische aanslag, politieke onrust of wijdverspreide rellen zijn slechts enkele van de mogelijke oorzaken die ertoe kunnen leiden dat Joden uit een land massaal willen vertrekken. 'We stellen ons gebeurtenissen voor in een land met een moeilijke economische situatie, waar de regering haar bur-

(Jewish Agency)

gers niet kan beschermen', aldus Kahana. 'Er zijn concrete, grootschalige bedreigingen voor de Joodse gemeenschap in tal van landen, en er gaat bijna geen week voorbij of een grootschalig incident wordt vrijdeld door veiligheidstroepen.'

Opgang

Ongetwijfeld kennen vele lezers van *Verbonden* het begrip 'aliya'. Het betekent letterlijk 'opgang' of 'opstijging', namelijk opgaan naar het land van de voorouders. Het is dé term voor de Joodse immigratie naar Israël. Die is al jaren gaande, maar zou in de nabije toekomst weleens kunnen verdubbelen. Waarom? Omdat het antisemitisme in de wereld enorm is toegenomen. Vele Joden zien voor zichzelf en hun kinderen geen toekomst meer in het Westen. Ze kiezen liever voor een bestaan in de spanning van het Midden-Oosten dan in een context waarin Joden steeds vaker gecancelled en bedreigd worden. Dat geeft te denken! «

Onze website

De website www.kerkenisrael.nl wordt verzorgd door ondergetekende. Ik wil dat graag blijven doen. Maar voor het geval ik om een of andere reden zou uitvallen, zoeken we iemand die het dan van mij kan overnemen. In principe gaat het dus om iemand 'op de reservebank', maar daarbij zal het wel nodig zijn om alvast mee te kijken naar hoe een en ander nu werkt. Daarvoor is behoorlijk wat kennis van *html*, *css*, *php* en *mysql* vereist. Als u/jij dat in huis hebt, en dat ook wel zou willen inzetten voor onze website, neem dan contact met mij op. Aart Brons (mail: webmaster@kerkenisrael.nl, tel.: 06 5886 1186)

Albert Groothedde
(proponent in de Protestantse Kerk en werkzaam als
theologisch medewerker bij Stichting Steun Messias-
belijdende Joden; van 2018-2023 namens het Centrum
voor Israëlstudies werkzaam in Jeruzalem)

Messiaans-Joodse Bijbeluitleg als inspiratiebron

Verskillende Messiasbelijdende Joden schreven een Bijbelcommentaar. Deze commentaren vormen een waardevolle informatiebron voor christenen. Voor de predikantsmaster aan de Protestantse Theologische Universiteit schreef ik een scriptie over Messiaans-Joodse Bijbeluitleg uit de periode 1789-1945, hier enkele lijnen hieruit.

Van christelijke zijde is er een toenemende belangstelling voor Joodse Bijbeluitleg. Als het daarom gaat kunnen Messiasbelijdende Joden een belangrijke gidsrol vervullen. Zij delen immers hun Joodse identiteit met het Joodse volk en hun geloof in Jezus Christus met christenen.

Evangelieverkondiging

Joodse volgelingen van Jezus zijn er de eeuwen door altijd geweest. In de negentiende eeuw neemt hun aantal substantieel toe. De *Jewish Encyclopedia* meldt dat zich in de negentiende eeuw maar liefst 204.542 Joden bekeerden tot het christendom. Deze trend zet zich voort in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Sommige Joodse bekeerlingen gaan aan de slag als geestelijke. Zo groeit het aantal voorgangers met een

Joodse achtergrond in de Anglicaanse Kerk van 8 in 1836 en 104 in 1855 naar meer dan 200 aan het einde van de negentiende eeuw. Onder hen zijn er ook die zich (deels) wijden aan Bijbeluitleg.

Bijbelcommentaren

Eeuwenlang zijn er geen Bijbelcommentaren voorhanden van Messiasbelijdende Joden. De primeur is weggelegd voor Johann Kemper (1670-1716). Tussen 1700 en 1710 vertaalt de gewezen rabbijn het Mattheüsevangelie in het Hebreeuws en voorziet hij het Bijbelboek van uitleg. Enkele decennia later verschijnt een Hebreeuws commentaar op Lukas van de messiaanse Jood Heinrich Christian Immanuel Frommann (?-1735).

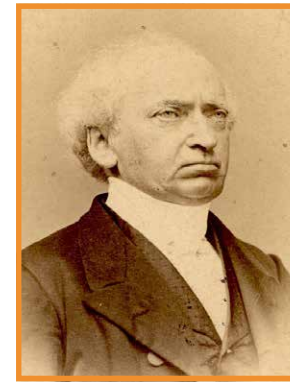
In de negentiende eeuw verandert dit. Er verschijnen verschillende Bijbelcommentaren van messiaans-Joodse auteurs (zie ook kader). Een van de commentaren is van de hand van Jechiël Zwi Lichtenstein (1831-1912, niet te verwarren met zijn geestverwant Isaac Lichtenstein). Hij verzorgt als eerste Messiasbelijdende Jood in de geschiedenis een commentaar op het complete Nieuwe Testament.

Jechiël Zwi Lichtenstein

De wieg van Jechiël Zwi Lichtenstein staat in Bessarabië, het huidige Moldavië. Jechiël krijgt een klassiek-Joodse opvoeding. Als jongeman studeert hij Talmoed en Kabbala aan een 'jesjiva' (Talmoedschool). Naar verluidt werkt de veelbelovende Lichtenstein vervolgens enige tijd als chassidisch 'rebbe' in Lasi (een stad in het huidige Roemenië).

Lichtenstein is een fervent lezer. Op een keer tikt hij voor een gering bedrag een Nieuwe Testament op de kop. Het leidt tot een ommekeer in zijn leven. Lichtenstein komt samen met enkele andere Joodse vrienden tot de overtuiging dat Jezus de Messias is. Dit wordt door hun omgeving niet geaccepteerd; zij worden verstoten. Lichtenstein verhuist naar Duitsland; zijn vrienden keren onder zware druk terug tot het orthodoxe jodendom.

In oktober 1868 ontmoet Lichtenstein in Duitsland de

Franz Delitzsch

invloedrijke christelijke hebraïst Franz Delitzsch (1813-1890). Delitzsch is onder de indruk van de bekeerde Jood: 'Einen ungewöhnlichen Menschen, einen ausnehmend gründlichen Kenner des Talmud und der Kabbala, aber -was noch mehr ist- einen Herrn Jesum als Gottes menschgewordenen Sohn brünstig liebende Seele.'

Apologeet

Een belangrijk deel van zijn leven werkt Jechiël Zwi Lichtenstein als docent aan het Institutum Judaicum Delitzschianum in Leipzig. Door zijn studenten wordt hij geksterend de 'oude rebbe' genoemd. Lichtenstein overlijdt op 12 februari 1912.

Lichtenstein heeft verschillende publicaties op zijn naam staan, waaronder een Bijbelcommentaar. Zijn Hebreeuwstalig commentaar op het Nieuwe Testament verschijnt tussen 1891 en 1904. Het bestond oorspronkelijk uit acht delen. Lichtenstein publiceert bewust in het Hebreeuws en Jiddisch. Zijn drijfveer is apologetisch: hij verlangt ernaar het Evangelie te delen met zijn Joodse volksgenoten. Deze keuze heeft, zo beseft hij ook zelf, een schaduwzijde: 'De Joden kunnen deze werken lezen, maar zij willen het niet; de gojiem [niet-Joden, AG] willen het lezen, maar zij kunnen het niet.'

Stamboom

In zijn commentaar op Mattheüs gaat Lichtenstein onder andere in op de structuur van het geslachtsregister van Jezus. Dit geslachtsregister roept bij christelijke theologen nogal eens vragen op. Dat is onnodig, stelt Lichtenstein. Volgens hem is het geslachtsregister opgesteld 'conform alle regels van de Joodse wetenschap.' Met een uitvoerig beroep op Joodse bronnen toont Lichtenstein aan hoe zorgvuldig Mattheüs te werk is gegaan. Daarvoor is een reden, schrijft Lichtenstein. Mattheüs

Schaapstoren in de velden van Efratha

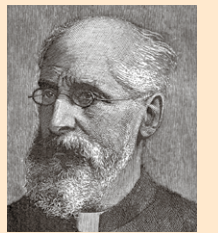
moest vanaf het begin anticiperen op elk bezwaar dat zijn 'scherpzinige en spitsvondige tegenstanders' zouden inbrengen.

Een deel van het commentaar van Lichtenstein is voor christenen goed te begrijpen. Andere overwegingen zijn onnavolgbaar. Het blijkt voor een man die gepokt en gemazeld is in het jodendom niet altijd eenvoudig om zijn overwegingen ook toegankelijk te maken voor een christelijk publiek.

Desondanks is het betreurenswaardig dat het Bijbelcommentaar van Lichtenstein tot dusver slechts door weinigen te raadplegen is. Daardoor loopt de geïnteresseerde christelijke lezer veel waardevols mis. In 2002 verschijnt er bij een Messiaans-Joodse uitgever in Jeruzalem een herdruk van zijn commentaar. Naar verluidt wordt er ook gewerkt aan een Engelse uitgave. Een loffelijk streven! «

Edersheim en de schapen uit Bethlehem

Een van de bekendste messiaans-Joodse Bijbeluitleggers is Alfred Edersheim (1824-1889). Verschillende boeken van hem worden nog steeds herdrukt. Wie de pennenvruchten van Edersheim raadpleegt, raakt onder de indruk van zijn belezenheid.

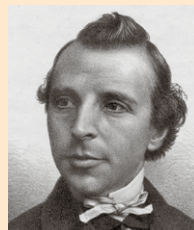
Sommige gedachten van Edersheim worden voorzichtig 'mainstream'. Zo wordt in preken en andere publicaties geregeld gesteld dat de schapen in de velden van Efratha bestemd waren voor de tempeldienst. De herders zouden zelfs in dienst zijn van het heiligdom. In lijn daarmee, zo wordt vervolgens betoogd, is het treffend dat hét Lam van God in dezelfde regio geboren is.

Deze aanname is vaak gebaseerd op Edersheim. Edersheim grijpt op zijn beurt terug op Sjekaliem 7:4. Het blijkt echter dat Edersheim dit gedeelte uit de Misjna onjuist interpreteert. De brontekst stelt dat verondersteld mag worden dat schapen die los rondlopen in het gebied tussen het tempelcomplex en de 'migdal eder' (vgl. Micha 4:8; naar verluidt een schaaftoren in de buurt van Bethlehem) ontsnapte offerdieren zijn. Er wordt op geen enkele manier betoogd dat *alle* schapen uit de regio Bethlehem bestemd zijn voor de offerdienst (hoewel het aannemelijk is dat een aantal van deze schapen wel degelijk zal eindigen als offerdier).

Bovenstaand voorbeeld illustreert dat Messiaans-Joodse Bijbeluitleg inspirerend kan zijn, maar de lezer ondertussen niet van zijn of haar plicht ontslaat om kritisch te blijven.

Messiaans-Joodse Bijbeluitleggers

Er waren tussen 1789 en 1945 verschillende Messiaans-Joodse Bijbeluitleggers actief in Europa. De meesten werkten in Engeland. Onder hen: Alfred Edersheim (1824-1889), Adolf Saphir (1831-1891), Christian David Ginsburg (1831-1914), David Baron (1855-1926) en Paul Phillip Levertoff (1878-1954). In Duitsland zijn werkzaam: Johann August Wilhelm Neander (1789-1850), Joachim Heinrich Biesenthal (1804-1886) en Jechiël Zwi Lichtenstein (1831-1912). Messiaans-Joodse Bijbeluitleggers uit Nederland zijn: Isaäc da Costa (1798-1860) en Philippus Samuel van Ronkel (1829-1890).

Begin van een nieuw tijdperk

In 1965 gaf de Rooms-Katholieke Kerk het document *Nostra Aetate* uit. Dit document heeft een grote invloed gehad op de relatie tussen Joden en christenen. Sterker nog: zonder dit document zou het werk van het Centrum voor Israël Studies er heel anders hebben uitgezien. Eind vorig jaar stonden we tijdens een bijeenkomst stil bij het 60-jarig jubileum van dit document. In deze bijdrage meer over de context, de inhoud en de impact van dit document.

Een van de personen die vertelde over *Nostra Aetate* was vader Piotr Zelazko. Hij geeft leiding aan de Hebreeuwstalige gemeenschap van Rooms-Katholieken in Israël. Hij vertelde dat dit document oorspronkelijk bedoeld was als een intern Rooms-Katholiek document, maar dat het uiteindelijk een veel bredere impact kreeg. De houding veranderde van veroordeling van het Joodse volk naar het zoeken van dialoog. Of, om het met de woorden van *Nostra Aetate* zelf te zeggen: "Omdat dus Christenen en Joden zo'n groot gemeenschappelijk geestelijk erfgoed hebben, wil deze heilige Synode hen aanmoedigen en op het hart drukken, elkaar beter te leren kennen en meer te leren waarderen, vooral door middel van Bijbelse en theologische studies en door een broederlijke dialoog."

Dramatische verandering

Rabbi David Rosen vertelde in zijn bijdrage een korte anekdote over Theodor Herzl, de vader van het moderne Zionisme. Herzl kwam in 1904 op audiëntie bij paus Pius X. Herzl was op zoek naar steun voor zijn ideaal om een Joodse staat op te richten in het toenmalige Palestina. Toen de paus hoorde over zijn plannen zei hij: 'De Joden hebben onze Heer niet erkend, daarom kunnen wij het Joodse volk niet erkennen.'

Ruim 60 jaar later zegt *Nostra Aetate*: "Toch blijven de Joden, volgens de Apostel, aan God, die geen berouw

kent over zijn genadegaven noch over zijn roeping, zeer dierbaar omwille van de Aartsvaders (Rom. 11:28-29)." Om het met de woorden van rabbi Rosen te zeggen: "Dit was een dramatische verandering: van een vervloekt volk werd het Joodse volk een zeer geliefde oudere broeder."

Panel

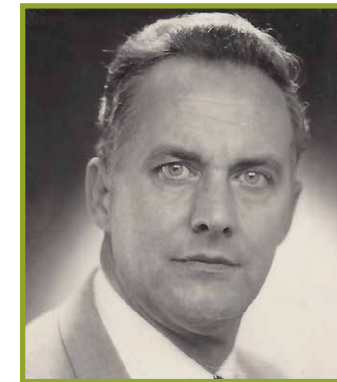
Nostra Aetate had niet alleen invloed op joods-christelijke relaties, want het spreekt ook over de houding van de kerk ten opzichte van de moslims. Tijdens de bijeenkomst nam de Palestijnse professor en vredesactivist Mohammed Dajani deel aan één van de panels. In 2014 nam hij een groep van 27 studenten mee naar Auschwitz. Dit kwam hem op veel kritiek te staan. Later werd zelfs zijn auto in brand gestoken. Tijdens het panel zei hij: "Het verleden en het heden behoren toe aan hen die oorlog maken, maar de toekomst behoort toe aan ons, de vredebestrijders en vredebouwers." Een uitspraak om in te lijsten!

Ds. Maas Boertien

In de periode dat *Nostra Aetate* geschreven werd en verscheen, was ds. Maas Boertien (1923-2005) in Israël. Hij was in 1960 de eerste christelijk-gereformeerde predikant die naar Israël werd uitgezonden. Hij kwam daar

om als fulltime secretaris van de United Council of Churches in Israel (UCCI) te werken. Dit was een organisatie die met elkaar de belangen van verschillende protestantse kerken in Israël behartigde.

Op dit moment zijn we (onder andere ondergetekende en Lianne, mijn vrouw) bezig met het digitaliseren en onderzoeken van dit archief. Interessant is dat we in de archieven van de UCCI uit 1963 lezen dat zij gevraagd werden wat ze vonden van één van de meest centrale punten uit *Nostra Aetate*, namelijk om het stigma van de Joden te verwijderen dat zij Jezus gekruisigd zouden hebben. Er werd op dat moment verder niets mee gedaan, omdat het onderwerp nog steeds in bespreking was in de Rooms-Katholieke Kerk. (Ds. Boertien was tijdens die vergadering afwezig vanwege de afronding van zijn proefschrift in Nederland.)

Boertien

Van wantrouwen naar vertrouwen

In *Vrede over Israël*, de voorloper van *Verbonden*, heeft – toen inmiddels – prof. Boertien in 1986 een terugblik gegeven op het werk in Israël (jaargang 30, nummer 6, op www.kerkenisrael.nl). Daarin schrijft hij hoe moeilijk het was om ontmoetingen te organiseren voor christenen en joden. Dit kwam door het wantrouwen tussen christenen onderling, maar ook door het wantrouwen van joodse zijde. Hij schrijft: "Op grond van vroegere ervaringen konden Joden zich niet voorstellen, dat men in contacten met hen geïnteresseerd zou zijn zonder verborgen nevenbedoelingen en zonder gebruikmaking van agressieve zendingstactieken of dergelijke." Tijdens de bijeenkomst rond het 60-jarig jubileum van *Nostra Aetate* mocht ik het laatste onderdeel van de dag introduceren. Ik vertelde iets over de studiegroepen van joden en christenen die samen het Nieuwe Testament bestuderen en waarvan ik de coördinator ben. En wat is er mooier dan om dat ook in de praktijk te brengen? Zo gingen op deze bijeenkomst joden en christenen met elkaar in gesprek over Handelingen 4:1-12 en een deel uit *Nostra Aetate*. Het laat zien hoe er echt iets is veranderd in de afgelopen 60 jaar. Er is tegenwoordig gelukkig wederzijds vertrouwen. Tegelijkertijd is ons werk nog lang niet af. Het wederzijds luisteren en het beter leren kennen van elkaar is iets dat – wat ons betreft – nog veel meer in de praktijk gebracht mag worden, zowel in Nederland als in Israël. «

Andries Knevel

Boekentip

'Heb jij een boek waarin zo objectief mogelijk en liefst kort de geschiedenis van Israël en de Palestijnen' beschreven wordt? Tijdens het hoogtepunt (of dieptepunt) van de oorlog tussen Israël en Gaza werd ik gebeld door een bezorgde vader die zijn kinderen onder invloed van TV-beelden de kant van de Palestijnen zag kiezen. In mijn kast staan heel wat boeken over het onderwerp, maar ze zijn lang en soms niet makkelijk leesbaar. Ik dacht wel een moment aan de boeken van Piet van Mid-den en een boek wat ik soms aanbeveel: *Mijn beloofde land* van Ari Shavit, maar dat is wel vanuit progressief liberaal standpunt geschreven.

Wat mooi dus dat journalist (en oud collega) Arie Kok, de handschoen heeft opgepakt en onlangs een boekje publiceerde met als titel *Strijd om een land. Israël-Palestina in 100 vragen en antwoorden*.

Hij heeft de meeste antwoorden zelf bij elkaar gezocht, maar bij een paar onderdelen de expertise ingeroepen van Bart Wallet, Joas Wagemakers en Dineke Houtman. Kok vertelt heel kort over de geschiedenis van het Joodse volk vanaf Abraham, maar zoomt al snel in op de ontwikkelingen vanaf 1896. Bart Wallet behandelt een paar lastige vragen over de Nakba. En doet dat wijs en afgewogen.

Is het mogelijk om objectief de recente geschiedenis te beschrijven? Ik meen dat Arie Kok daar in geslaagd is en als zodanig zal ik de verontruste vader tippen.

Wel miste ik een paar vragen over de (in mijn ogen) vele keren dat de Arabieren (Palestijnen) een eigen staat hadden kunnen krijgen. Ik hoef dan alleen maar de jaartallen 1937 (Peel), 1947/48, 1967/1968 (Chartoem), 2000/2001 (Clinton, Camp David) en 2006/2008 (Ehud Olmert) te noemen.

Onlangs heeft oud president Clinton via verschillende media nog eens verteld dat de twee staten oplossing in 2000 onder handbereik lag. Op het beslissende moment krabbelde Arafat terug.

Enfin, in een tweede druk moeten er toch nog een paar vragen bij, want het boek vertelt nog niet over de vrijlating van de laatste gijzelaars en het plan Trump. Al met al: wat een goed idee van Arie Kok, hij zal er veel vaders mee helpen. «

Vader Piotr Zelazko (foto Cristiano Assunção-CMC)

Paus Johannes XXIII, die aan de basis stond van een nieuwe relatie met het Joodse volk.

(Andrey Mironov, Wikimedia)

Zachtmoedigen erven de aarde

De zaligspreekning dat de zachtmoedigen de aarde zullen erven komen we tegen in de Bergrede. Volgens Mattheüs ontliet Jezus de luisteraars die naar Hem toe waren gekomen. Jezus ging de berg op en begon zijn leerlingen te onderwijzen. Volgens Lukas ging Jezus naar de berg om daar eerst te bidden. Daar bleef Hij de hele nacht in gebed tot God. Toen het dag geworden was, riep Hij zijn leerlingen bij zich en koos er twaalf van hen uit. En toen Hij met hen afgedaald was, bleef Hij staan op een vlakke plaats en begon te onderwijzen.

Ondanks dit verschil is duidelijk dat beide versies herinneren aan de wetgeving op de berg Sinaï. Mozes daalde af van de berg Sinaï en begon vervolgens aan de voet van de berg het volk te onderrichten. Mattheüs verwijst hiernaar door een letterlijke aanhaling van Exodus 19:3, waar staat dat Mozes de berg opgaat. Zo gaat ook Jezus de berg op, zegt Mattheüs 5:1. De Griekse tekst van Mattheüs is een letterlijke aanhaling van de woorden over Mozes uit de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuaginta.

De nieuwe Mozes

Op deze manier wordt Jezus dus getekend als Degene die in de voetstappen van Mozes treedt – een nieuwe Mozes. Zo laat Mattheüs in feite zien dat de woorden van de Bergrede te beluisteren zijn als de nieuwe verbondswoord van God. Dat is de parallellie: Jezus is de nieuwe Mozes, zijn woorden vormen de nieuwe Thora. Toch zijn er ook verschillen: Mozes gaat de berg op, en op de berg leert God hem. Mozes moet de woorden van God vervolgens doorgeven aan het volk. Als Jezus de berg opgaat, leert Hij het volk zelf met gezag. Jezus hoeft niet eerst onderwezen te worden. Bij Mozes moest het volk vervolgens op grote afstand blijven. Als Jezus de berg opgaat, mag het volk dichtbij komen.

De nieuwe verkiezing

Dan begint Jezus te spreken. De inzet wordt gevormd door de 'zaligspreekningen'. Wie worden hier 'zalig' gesproken? Wie horen er bij het komende rijk van God? Ook hier is er een grote overeenkomst met de verkiezing van God in het Oude Testament. Waarom koos God zijn volk Israël? 'Niet omdat u talrijker of sterker was, maar omdat de HEERE u liefhad', zegt Mozes tegen het volk in Deuteronomium 7:7,8.

Jezus laat precies hetzelfde zien. Niet vanwege een kwalificatie van mensen, omdat ze sterk zijn, of zo goed kunnen geloven. Nee, Jezus spreekt hén zalig die 'arm van geest en zachtmoedig zijn'. Zij mogen zich burgers van het rijk van God noemen. Zij worden 'zalig' (makarios) genoemd. Zij worden gelukkig geprezen, nog voordat ze iets gepresteerd hebben. Ook daarin ligt een parallel met de verbondssluiting op de Sinaï.

Het land beërven

Vervolgens lezen we in vers 5: 'Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven'. Deze zaligspreekning dient gelezen te worden tegen de achtergrond van Psalm 37:11, waar we lezen dat de zachtmoedigen de aarde zullen beërven. Met de Griekse vertaling van het Hebreeuwse woord 'zachtmoedig' wordt de mens aan-

samen luisteren

'Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven.'
(Mattheüs 5:5)

Ton van der Wekken
(chr. geref. predikant en
voorzitter deputaten
Kerk en Israël)

geduid die zich tegenover God als knecht voelt en zich stil en zonder protest aan Hem ondergeschikt maakt. Degenen die dat kunnen opbrengen en kunnen wachten, zullen (volgens Psalm 37:9-11) het land beërven. De oudtestamentische 'zachtmoedigheid' is gebaseerd op de uiteindelijke hoop dat God recht zal spreken en de zachtmoedigen op aarde zal verlossen. Zachtmoedigheid is in de kern een zaak van geloof. Van overgave aan de Here God. Ook daarin is er een duidelijke verbinding tussen Mozes als middelaar van het Oude Testament en de Middelaar van het Nieuwe Testament. Jezus zegt: 'leer van Mij dat Ik zachtmoedig ben en nederig van hart; en u zult rust vinden voor uw ziel' (Mattheus 11:29). Dat is de weg die Jezus wijst.

Langs die weg zul je de aarde beërven, zegt Hij. Het woord dat Jezus voor 'aarde' gebruikt kun je vertalen met 'land', 'bodem', of 'grond'. Het concept 'land', 'aarde' komt telkens terug in de Bijbel. Het heeft soms een heel algemene betekenis, maar het kan ook gebruikt worden voor een specifiek land. Het begint in Genesis 1:1 waar we lezen dat God 'de aarde' heeft geschapen. De mens had de opdracht gekregen om de aarde te bewerken en te bewaren. Vervolgens gebruikt Genesis 12:6,7 hetzelfde woord voor de belofte van God aan Abraham dat Hij hem 'dit land' aan zijn nageslacht zal geven. Later beloofde God aan David 'Ik heb aan Mijn volk, aan Israël, een plaats toegewezen en het daar geplant, zodat het in zijn

eigen gebied woont en niet meer heen en weer gedreven wordt' (2 Samuel 7:10).

Ook in tijden van oordeel, straf en ballingschap blijft de boodschap van de terugkeer naar 'het land' een boodschap van de profeten. Nadat de Here gesproken heeft over de verbanning van Israël onder de volken, verklaart Hij: 'Ik zal hen terugbrengen in hun land, dat Ik hun vaders gegeven heb' (Jeremia 16:15).

Voor Israël en de volkeren

Wanneer Jezus in Mattheüs 5:5 belooft dat de 'zachtmoedigen' de aarde zullen beërven, sluit dit aan bij deze boodschap van de profeten. Tegelijk zet Hij deze belofte in de context van het koninkrijk van God, dat nabij is. In feite krijgt deze belofte zo twee dimensies. Enerzijds

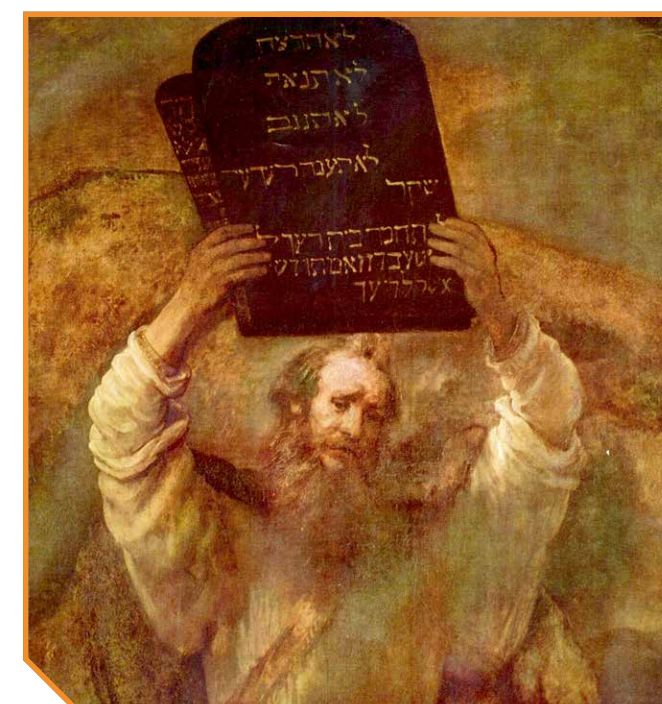
Tekst met twee dimensies

gaat het om de belofte aan Israël, dat op deze manier inderdaad mag wonen in het door God beloofde land. En anderzijds gaat het ook om de volkeren, die mogen delen in de zegeningen van het verbond. Zo krijgt de belofte van land in Christus een verdieping: het ware erfdeel is deelhebben aan Gods koninkrijk en de vernieuwde aarde. Gelovigen uit de volken mogen daarin delen, samen met de heiligen, d.w.z. het oude volk van God. Ze worden mede-erfgenaam (Efeziërs 3:6). De vervulling van de bijzondere belofte aan Israël zal leiden tot een zegen voor de hele wereld.

Dit perspectief bewaart voor twee uitersten. Het gaat in Mattheüs 5:5 niet alleen over het concrete land voor Israël. Maar het gaat ook niet alleen over het uitzicht dat de gelovigen uit de volkeren uiteindelijk de gehele aarde zullen beërven. Beide dimensies worden hier aan elkaar vastgemaakt. God is trouw aan wat Hij Israël beloofde, en tegelijk wordt deze belofte verbreed. Zo blijkt dat Gods trouw aan Israël voor alle volkeren tot zegen is. «

Gespreksvraag:

Sommige mensen zien de huidige terugkeer van het Joodse volk naar het land als een teken van Gods blijvende trouw en als onderdeel van Zijn heilsplan. Anderen benadrukken dat de diepste vervulling van de landbelofte geestelijk is – niet in territoriale grenzen, maar in het komen van Gods Koninkrijk door de Messias. Hoe kijkt u daar tegenaan?

(Rembrandt, Wikimedia)

Onze Vader...

Jezus leerde zijn discipelen God in het gebed aan te spreken als Vader. Daarom bidden christenen tot op de dag van vandaag 'Onze Vader, die in de hemelen zijt...'

In christelijk Bijbelonderwijs en prediking wordt daarover regelmatig gezegd dat deze intieme manier van aanspreken van God uniek is voor Jezus. Het is dankzij Hem, zo wordt dan gezegd, dat we God niet alleen als Schepper, Heer en Koning mogen aanspreken, maar ook als Vader.

Joodse gebeden

Toch blijkt Jezus niet alleen te staan in het aanspreken van God als Vader. Dit gebeurt in heel veel meer vroegjoodse gebeden uit ruwweg de tijd van het Nieuwe Testament. We vinden daar voorbeelden van in de Dode Zeerollen en in boeken als 3 Makkabeeën, alle geschreven vóór het begin van onze jaartelling.

In de Hebreeuwse tekst van de slotpsalm in Wijsheid van Jezus Sirach (ca. 180 v.Chr.) verwijst de dichter naar een gebed in nood: "Ik verhief mijn stem tot de Heer: 'U bent mijn vader, verlaat mij niet op de dag van mijn nood, nu niemand mij tegen hoogmoedigen helpt.'" (Sir. 51:10). Ook in de Talmoed vinden we gebeden tot God als *abba*, Vader (zie bijv. b. Taan. 23b). Tot op de dag van vandaag is het binnen het Jodendom niet uitzonderlijk God als Vader aan te spreken, bijvoorbeeld in het gebed *Avinoe Malkenoe* 'onze Vader, onze Koning', dat tussen *Rosj Hasjana* en *Jom Kipoer* gebeden wordt.

Tegenoverstelling

Dat Jezus met het aanspreken van God als Vader iets nieuws deed, klopt dus niet. Toch is die gedachte in christelijke kring wijdverbreid. Dit is symptomatisch voor een breder voorkomend fenomeen in christelijk Bijbelonderwijs: Jezus wordt tegen-

James Tissot, *Jésus se retire la nuit sur la montagne* (1886-1894), Brooklyn Museum

over zijn volksgenoten geplaatst. Dit gebeurt op allerlei manieren, het beperkt zich niet tot gebed. Dat is tenminste wat Amy-Jill Levine laat zien in haar bijdrage in het *Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* (2024).

Karikatuur

Zo'n tegenoverstelling is om meerdere redenen problematisch. In de eerste plaats maakt het van het jodendom een karikatuur. Dat geldt niet alleen bij het voorbeeld dat ik hierboven heb uitgewerkt, maar ook bij de voorbeelden die Levine bespreekt. In de titel van haar bijdrage verwijst zij naar het negende gebod, dat er positief gezegd op neerkomt dat je je naaste recht moet doen. Daar ligt precies het probleem van karikaturen: die doen de naaste geen recht.

De Joodse Jezus

Een Jezus die uniek is en zich op allerlei manieren van zijn volksgenoten onderscheidt, is om nog een reden problematisch. Want in feite is dit een "ontjoodste" Jezus. Juist het christelijk belijdenis dat Jezus waarlijk mens geworden is, dat Hij deel is geworden van de menselijke geschiedenis, maakt dat zijn menselijke gestalte in die geschiedenis ertoe doet, dus ook zijn identiteit als Jood.

Het Jood-zijn van Jezus is theologisch gezien geen toeval. God is zijn weg begonnen met Abraham en het volk dat uit hem voortkwam. Het Nieuwe Testament plaatst Jezus nadrukkelijk in die geslachtslijn. Gods beloften uit de Tenach worden werkelijkheid in Jezus. Een Jezus die tegenover zijn volksgenoten wordt geplaatst, een "ontjoodste" Jezus, doet de heilsgeschiedenis geweld aan en maakt Jezus los van de weg van Gods beloften.

Pleidooi

Het mag duidelijk zijn welk pleidooi ik hier wil voeren: waak er in christelijke Bijbeluitleg en prediking voor om Jezus tegenover zijn volksgenoten te plaatsen. Jezus was uniek in dat Hij Gods Gezalfde is, de Messias. In heel veel andere opzichten was Hij niet anders dan zijn volksgenoten. Bijvoorbeeld dus in het gebed, waarin Jezus net als zijn mede-Joden God op intieme wijze aansprak als Vader. «

Verbonden door de vloed

Het land Israël is door zijn unieke ligging een paradijs voor natuurliefhebbers. Het heeft door het afwisselende landschap ook een grote biodiversiteit. Als schakel tussen drie werelddelen ligt het land op één van de belangrijkste vogeltrekroutes van de wereld. In de Bijbel worden ruim 35 soorten genoemd. In deze bijdrage duif en raaf.

De duif en de raaf zijn door de geschiedenis van de zondvloed met elkaar verbonden (Genesis 8). Noach laat twee vogelsoorten uit de ark vliegen, om te ontdekken of het water voldoende gezakt was. De duif, natuurlijk vanwege zijn uitstekende oriëntatie. Hij weet precies waar hij naartoe moet vliegen. De raaf, omdat deze bekend staat als de meest intelligente vogel die er is.

Duif

De duif is de meest genoemde vogel in de Bijbel. Het voert te ver om ze allemaal te noemen. Maar ik wil er wel op wijzen dat zelfs het geluid dat de duif maakt, apart vermeld wordt in Jesaja 38: 14 en Jesaja 59: 11 als een roepend, smekend geluid.

De Palmtortel, ook wel Senegalese Tortel genoemd, is de oosterse variant van onze Turkse Tortelduif. Je komt hem in Israël eigenlijk ook overal wel tegen.

Palmtortel

Raaf

In het Hebreeuws luidt de naam van deze vogel 'Oreb'. Verschillende uitleggers verbinden het met de kleur van de vogel 'zwart'. Maar eenvoudiger is het om het te zien als klanknabootsing. Wat wij ook doen bij de namen van koekoek en tjiftjaf. Maar ook bij andere kraaiachtigen, zoals: ekster, kraai, kauw en dus ook raaf. Wanneer raven roepen, is er vaak wat aan de hand. Zowel mens als dier weet daar in de natuur gebruik van te maken.

Rond het gebied van de Dode Zee (Massada en Engedi) kun je twee bijzondere ravensoorten tegenkomen: Bruinnekraaf en de Waaierstaarraaf.

Waaierstaarraaf

Met twee woorden spreken

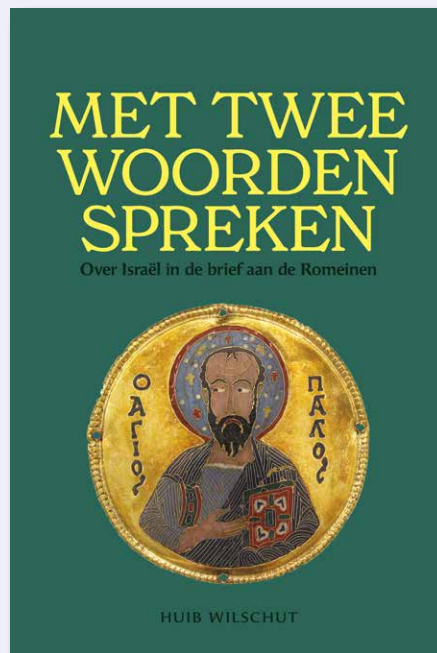
We moeten met twee woorden spreken over Israël: ze zijn 'geliefden om der vaderen wil' maar ook 'vijanden vanuit het evangelie' (Rom. 11:28 – maar bij Paulus in omgekeerde volgorde!). Dat stelt Huib Wilschut in zijn boek over Israël in Rom. 1-4 en 9-11. Zijn exegese bevat veel waardevols, maar zijn interpretatie van 'heel Israël' in Rom. 11:26 overtuigt mij niet. Bovendien wordt in dit boek inderdaad alleen 'over' Israël gesproken: Joodse bronnen of gesprekspartners komen nauwelijks aan bod.

Het boek bestaat uit drie delen: eerst een exegese van Romeinen 1-4, waaruit duidelijk wordt dat er tussen Jood en heiden een verschil in heilshistorische volgorde zit, maar geen verschil in het aangewezen zijn op Gods genade in Christus voor behoud. In het nieuwe verbond delen niet-Joden in het verbond van God met Abraham.

Het tweede deel is een 'intermezzo' waarin Wilschut in discussie met Willem Ouweeneel ('eenzijdig letterlijk') en Mart-Jan Paul ('gematigd letterlijk') zijn visie geeft op de verhouding tussen Oude en Nieuwe Testament, op belofte en vervulling. De beloften uit het Oude Testament werden gegeven in concrete beelden om een appel te doen op de hoorders toen; vervolgens werden ze steeds in nieuwe contexten 'geüpdatet', ook in het Nieuwe Testament. Je kunt daarom niet achter het Nieuwe Testament teruggrijpen op de letterlijke betekenis van de beloften.

Landbelofte

Over de landbelofte schrijft Wilschut in zijn intermezzo (op basis van heel het Nieuwe Testament, niet vanuit Romeinen): Pinksteren was Gods 'verhuisdag' (147) van de tempel naar de christelijke gemeente; het land Israël is niet langer het 'verbondserf' (149), maar Wilschut erkent wel Gods voorzienigheid in het geven van een eigen land aan de Joden in 1948. Het intermezzo heeft één uitleg van Romeinen 9-11, de mogelijkheid van een 'toekomstig messiaans heilsrijk

voor Israël alleen' op voorhand uitgesloten (p. 132). In de uitleg van Romeinen 9-11, deel drie van het boek, zit veel moois: Wilschut ziet hier de diepe verbondenheid van Paulus met zijn volksgenoten en Gods trouw aan een rest die 'de toekomst van een compleet Israël' in zich bergt (p. 257).

Paulus' hoop

Toch verwacht Wilschut geen collectieve bekering van Israël. Zolang de volheid der heidenen nog niet ingegaan is, kunnen individuele Joden tot bekering komen uit jaloezie op de heidenen. Daarna volgt het laatste oordeel. Dan wordt 'heel Israël' gered: het geheel van alle gelovige Joden uit de oude en nieuwe bedeling.

Dat zal dan als een compleet volk aanwezig zijn op de nieuwe aarde. Volgens mij doet Wilschut hier Paulus' hoop tekort: de huidige toestand van een gelovige rest is voor Paulus niet het eindpunt, hij verwacht een herstel voor 'heel Israël' – dat moet dan toch meer zijn dan alleen de oudtestamentische gelovigen + de huidige rest.

Daarmee spreekt Wilschut niet alleen 'met twee woorden', maar hinkt hij ook op twee gedachten. Enerzijds erkent hij dat het Israël blijvend tot eer strekt dat de Messias uit haar voortkwam (p. 343). Anderzijds spreekt hij over Gods 'Israël-project' (p. 85) als een tijdelijke versmalling van Gods plan met de wereld. Over Israël als Gods project spreken, is taal van heidenchristelijke theologie, die de Bijbel vreemd is. Meer 'met' in plaats van 'over' Israël spreken zou hier geholpen hebben.

Indringende woorden

Toch ook waardering. Op twee gedachten hinken is misschien niet zo verkeerd in onze gepolariseerde tijd. In het 'pro-Israël-kamp' worden Paulus' indringende woorden over de takken die van de olijfboom afgerukt zijn gemakkelijk gebagatelliseerd. Wilschuts pleidooi om met twee woorden te blijven spreken, verdient een serieus gesprek.

N.a.v. Huib Wilschut, *Met twee woorden spreken. Over Israël in de brief aan de Romeinen*, uitg. Eburon, Utrecht 2025, 361 blz., € 29,95.